

İZMİR ve YAKIN ÇEVRESİNİN JEOSİT-KÜLTÜREL JEOSİT ve JEOLOJİK MİRAS ALANLARI

Koray Ç. ÖNALAN
Jeoloji Mühendisi

ÖZ

Jeosit; en geniş kapsamıyla, "Güncel veya eski herhangi bir jeolojik süreci, olayı veya özelliği ifade eden, kaya, mineral, fosil topluluğu, yapı, istif, yer şekli veya arazi parçası" olarak tanımlanmaktadır. Bu yer şekli veya arazi parçası, tarihsel ve/veya arkeolojik özellik gösteriyorsa "Kültürel Jeosit"; jeosit veya kültürel jeosit özelliği taşıyan alanlar eğer yok olma tehdidi altında ise bu kez "Jeolojik Miras" adını almaktadır.

Yaşadığımız kent, yalnızca kent merkeziyle değil, gününbirlik ulaşım mesafesinde yer alan yakın çevresiyle de, ülkemizin en değerli jeosit, kültürel jeosit bölgeleri ile iç içe bir yaşamı paylaşmaktadır. Binlerce-yüzbinlerce hatta milyonlarca yıllık bir oluşum sürecinden geçerek günümüze ulaşmış bu jeosit ve kültürel jeositler, sanayi-kentleşme kısılcığında yok olma tehdidi altındaki jeolojik miraslarımız arasında yer almaktadır.

Antik dönemde, Truva ile İzmir arası "Aiol"; İzmir ile Milet arası "İon" ve Milet ile Likya arası ise "Dor" uygarlıklarının yerleşim merkezidir. İzmir kent merkezinden, Kula volkan konileri ve jeopark alanları; Ödemiş-Gölcük yaylası 1 saat; Bafa gölü ve Büyük Menderes Deltası 2 saatlik yolculukların ardından erişilebilecek uzaklıktadır.

Adını saydığımız bu çok bilinen jeoparkların güzergahı üzerinde, bu alanlar ile iç içe geçmiş onlarca antik kent, eski uygarlık merkezi ve antik mermer ocakları bulunuyor. Efesli bir mermer işçisinin keskinin izini taşların üzerinde görmek, alınan bu taşların yontulduktan sonra oluşturduğu devasa pasa yığınlarından oluşmuş yükseltelerin üzerinde dolaşmak, binlerce yıllık bir hayali yolculuğa çıkarıyor bizleri.

Efes antik kenti ve dünyanın yedi harikasından biri kabul edilen Artemis tapınağının mermer ve yapı taşları, Tmolos (Bozdağ), Teos (Seferihisar) ve Selçuk yakınlarındaki antik mermer ocaklarından üretilerek taşınmışlardır. Kula volkan konileri yakınında, volkanik küller içerisinde korunmuş insan ayak izlerinin, köylü pazarlarında satışa sunulacak kadar kaderine terk edilmiş olması, Ödemiş yakınlarındaki Gölcük'de yer alan heyelan gölünün, yoğun yapılaşma ile kirlenme tehdidi ile karşı karşıya kalması; en önemlisi, İzmir fayının bize hediyesi olan İzmir Körfezinin, kirlilik ve denizden yer kazanarak liman yapma hevesi ile bitme noktasına gelmesi Jeolojik Mirasın yok olmaya başladığının en önemli kanıtıdır.

GİRİŞ

Bu çalışma, coğrafi anlamda "Kıyı Ege" olarak adlandırılan, Antik dönemde kuzeyden güneye doğru Aiol-İon-Dor uygarlıklarına merkez edinmiş bölge sınırları içerisinde ve İzmir Körfezi merkez alınarak 150 km. çaplı bir bölge içerisinde literatüre geçmiş Jeolojik Miras ve Kültürel Jeosit alanları üzerinde gerçekleştirilmiştir.

* Bu bildiri Jeoloji Mühendisleri Odası adına düzenlenmiştir.

Ülkemizde Kültürel Jeosit ve/veya Jeolojik Miras araştırmalarını yürüten ayrı bir kurum-kuruluş bulunmamaktadır. Genel olarak MTA jeologları tarafından yapılan saha çalışmaları ve üniversite bünyesinde yapılan çalışmalar esnasında elde edilen dağınık bilgiler uzun süre derlenmeyi beklemiştir. 27 Mayıs 1997 yılında 77 kişinin katıldığı toplantı ile bir araya gelen bilim insanları 2001 yılında bu oluşumu "JEMİRKO-Jeolojik Mirası Koruma Derneği" çatısı altında toplamış ve nihayet konu ile ilgili bir envanter çalışması yapılmıştır. Halen faaliyetini sürdürmekte olan dernek, 2013 yılı içerisinde bu amaçla uluslararası bir çalıştay düzenlemiştir. Çalışmamızda, geniş ölçüde JEMİRKO envanterinden yararlanılmıştır.

COĞRAFI KONUM

Bölge, Türkiye'nin batısında, Kıyı Ege coğrafi bölgesinde kabaca 26~28° boylam; 37~40° enlemleri arasında yer almaktadır. Yöntem olarak, İzmir Körfezi merkezli İzmir, Manisa, Aydın ve kısmen Muğla illeri kapsamında envantere geçmiş ve önerilen jeosit alanları bu çalışma içerisinde yer almaktadır.

ÖNERİLEN ALANLAR

1- SPİL DAĞI PİLOV LAVLARI

İL: MANİSA

İLÇE: MERKEZ

ÖNEREN: Doç.Dr. Talip GÜNGÖR

Konu ile ilgili detay veri bulunmamaktadır.

2- KULA VOLKANİK ARAZİSİ DİVLİT VOLKANI İNSAN AYAK İZLERİ

İL: MANİSA

İLÇE: KULA

ÖNEREN: Prof. Dr. Yılmaz SAVAÇIN, Prof.Dr. Ali KOÇYİĞİT, Ahmet TÜRKECAN

Bölgenin en önemli Jeosit alanlarının başında gelmektedir. Ülkemizin en genç volkan konilerinin bulunduğu saha birçok araştırmaya konu olmuştur. Antik çağ gezgini Strabon tarafından "Kataukekomene-Yanık ülke" olarak isimlendirilen saha K 38°33' D 28°38' koordinatları arasında bulunmaktadır. Genişleme tektoniğinin etkin olduğu Batı Anadolu'daki Kula bazaltik volkanizması yaklaşık 400 km.lik bir alana yayılmıştır (Borsi vd., 1972). Batı Anadolu Bölgesindeki volkanizmanın genişleme rejimiyle olan ilişkisi geçmişten günümüze büyük önem taşımaktadır. İlk çalışmalar Washington (1894 ve 1900) tarafından yapılmış ve hornblend minerali ile karakterize edilen Kula bazaltlarına "Kulaite" adı verilmiştir ve uluslararası literatüre Kula bu tanımlama ile girmiştir. Volkanların oluşturduğu Kula bazaltik lavlarının hacmi yaklaşık 2.3 km olarak tesbit edilmiştir (Bunbury, 1996). Kula'daki volkanizma 3 gruba ayrılmıştır (Ercan ve Öztunalı, 1982; Ercan vd., 1983). İlk olarak gerçekleşen aktivite "Burgaz volkanitleri" olup, 1.67±0.22 My (Bunbury, 1996) ile 1.1 My (Borsi vd., 1972) önce gerçekleşmiştir. Birim, bölgede yatay tabakalanma gösteren Orta-Üst Miyosen yaşlı konglomera, kumtaşı, silttaşı, kiltası, marn aralanmasından oluşan Yeniköy Formasyonunu örtmektedir (Ercan vd., 1978). İkinci grup ise "Elekçi Tepe volkanitleri" olarak adlandırılmıştır ve yaşı 0.3 My (Borsi vd., 1972)

ile 0.19 ± 0.05 ve 0.13 ± 0.09 My (Bunburry, 1996) olarak tesbit edilmiştir. En son grup olan "Divlit Tepe volkanitleri" ise bölgenin en genç volkanik ürünlerini içermektedir; yaşı 30 ile 10 bin yıl olarak tesbit edilmiştir (Erinç, 1970; Tekkaya, 1976; Göksu, 1982; Ercan vd., 1985). Kula volkanik bölgesinin temelini metamorfik kayalar ile serpantinitle oluşturmaktadır. Serpantinitle günümüzde halen aktif olan sıcak su kaynakları ve kaplıcalara yakın kesimlerde bulunmaktadır. Kula bazaltları Batı Anadolu'da, Gediz ve Alaşehir nehirleri arasında, Gediz grabeninin kuzey kısmındaki horst üzerinde yer almaktadır. K80B doğrultusunda 35 km boyunca dizilim gösteren yaklaşık 92 adet monojenetik volkanın ürünlerini oluşturmaktadırlar. Volkanik ürünlerin çıkış noktalarını çatlaklarla, cüruf konileri ve maar gibi monojenetik yapılar oluşturmaktadır. Birçok çıkış noktasından püsküren ürünler daha önceki ürünleri de örtmektedir. Kula volkanik ürünleri, karasal ortamlarda meydana gelmişlerdir. Bununla beraber maar ve lokal olarak gerçekleşmiş yastık lav oluşumları, volkanizmanın nehir, küçük su birikintileri ve yeraltı suyunun da yer yer etkilendiğini göstermektedir. Bölgede üç ayrı evrede gelişen volkanik faaliyetlerin birbirleri ile bütünlük sağladığını arazi gözlemlerinde rahatlıkla farkedebilmekteyiz. İlk volkanik hareketliliğin başladığı Burgaz volkanitleri (peri bacaları civarı) yüksek ve daha hızlı patlama nedeni ile üstte kalmış ve daha yüksek seviyelerde bazalt platoları gözlenmektedir. İkinci evre Elekçi Tepe volkanitleri Sandal bölgesinden Demirköprü barajına kadar olan alan ise yükseklik olarak patlama derecesinin düşüklüğüne bağlı olarak daha alçakta bir yayılım göstermiştir. Divlit volkanik alanı ise daha güncel olduğundan dolayı zaman zaman Elekçi Tepe volkanitlerini örtecek şekilde bir yayılım göstermiştir.

Kula volkanitlerinin üçüncü ve en yeni evresini oluşturan Divlit Tepe volkanitlerine ilişkin volkan konileri, kraterler ve lav akıntıları tamamen güncel görünümündedirler; sanki yeni meydana gelmiş gibi tazedirler. Vadi içlerinde eski alüvyon çökelleri üzerinde akarak kilometrelerce yol kat etmişlerdir. Üzerlerinde bitki örtüsü bile yoktur ve bu nedenle sert, sivri şekillerinden dolayı halk tarafından "divlit" adı altında diğer eski volkanitlerden ayırtlanmışlardır. Kraterlerden püsküren lavlar ve cüruflar o denli dağınık ve karışıktır ki tırmanmak ve üzerlerinde yürümek son derece güçtür. Lavlar ve cüruflar yaklaşık 60 km^2 lik bir alan kaplarlar. Lavlar, koyu siyah renkleri ile diğer evrelerden ayırd edilirler ve son derece akıcı bazaltlardan oluşmuşlardır. Bu nedenle çok uzun mesafeler kat edebilmişler, lav şelaleleri oluşturarak vadileri aşmışlar ve aktıkları vadilerin bütün girintilerine sokulmuşlardır. Lav akıntıları içinde biriken gazlar yer yer yüzeyde kabartılara (hornitos) neden olmuşlar ve gazlarını kaybederek katlaşıp kabuklaşan bazı lavların altında lav tünelleri oluşmuştur. İlkel insanlar, binlerce yıl önce bazı kraterleri doğal bir kale olarak kullanmış ve içlerinde yerleşip yaşamışlardır. Bugün bazı kraterlerde eski ilkel bina ve eşya kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca Demirköprü baraj gölü yakınlarında yine bu evreye ait bazaltik tüfler üzerinde ilkel insan ayak izleri, zamanımıza kadar korunarak kalabilmişlerdir ve bugün alınan örnekler dünyadaki çeşitli müzeleri süslemektedir. Bu ayak izleri, dünyadaki dördüncü buluntu olup çok önemlidirler ve Tekkaya (1976)'ya göre 12 bin yıllıktırlar. Öte yandan Erinç (1970), bu son evre volkanizmasının 10 bin yıl kadar önce oluşmaya başladığını belirtmektedir. Bu incelemelere göre en genç Kula lavlarının yaklaşık 10 bin yıl önce oluştuğu belirlenmektedir.

Bölge JEOLJİK MİRAS olarak değerlendirilmektedir. Volkan konilerinin görünümü eşsizdir. Üzerinde bitki topluluğunun olmaması halen faaliyet halinde olduğu izlenimi bırakmaktadır. Bölgede açılan taş ocakları, insan ayak izlerinin koruma altında olmaması düşündürücü ve oldukça üzücüdür. Sahanın ivedilikle koruma altına alınması gerekmektedir.

* Bu bildiri Jeoloji Mühendisleri Odası adına düzenlenmiştir.

3- MENDERES MASİFİ TAFONİLERİ ve GNAYSLAR

İLİ: AYDIN

İLÇESİ: ÇİNE, KOÇARLI (MADRAN ve BEŞPARMAK DAĞLARI)

ÖNEREN: Erol ALKANOĞLU; Koray Ç. ÖNALAN

Kayaçların, yüzeyleri boyunca ayrışma sonucunda meydana gelen ağız açık çuval görünümünde, içe doğru genişleyen boş oyuklara “tafoni” adı verilmektedir. Özellikle Menderes Masifi içerisinde Beşparmak Dağları ve Çine civarındaki gözlü gnayslarda ayrışmaya bağlı diğer doğal oluşumlarla birlikte JEOLJİK MİRAS olarak değerlendirilmektedir. Çine barajının yapılması ile birlikte bir bölümü sular altında kalan bu oluşumların çok büyük kısmı halen su üzerindedir. Ender oluşumlar koruma altına alınmalıdır. Bölge ile ilgili herhangi bir koruma önlemi alınmamıştır.

4- GÖLCÜK

İLİ: İZMİR

İLÇESİ: ÖDEMİŞ

ÖNEREN: Koray Ç.ÖNALAN

Ödemiş kuzeyinde yer alan 1500 m. rakımlı Gölcük Gölü, muhtemelen bir heyelanın vadi ağızını kapatması ile oluşmuştur. Temel kayanın geçirimsiz olması neden ile havza içine gelen yüzey suları tarafından beslenmektedir. Bölge için hiç bir koruma önlemi bulunmamaktadır. Yaylanın imara ve yerleşime açılması yoğun yapılaşma ile gölün ciddi ölçüde kirlenmesine yol açmaktadır. JEOLJİK MİRAS olarak değerlendirdiğimiz saha için acil koruma amaçlı imar planı yapılmalıdır.

5- BAFA GÖLÜ DOĞA PARKI ve HERAKLEİA

İLİ: AYDIN-MUĞLA

İLÇESİ: MİLAS-SÖKE

ÖNEREN: Prof.Dr. Faruk ÇALAPKULU; Koray Ç.ÖNALAN

Muğla-Aydın sınırında bulunan göl, aslında antik çağın sonuna kadar bir iç körfez konumundayken, Menderes Irmağının taşıdığı alüvyonlar ile denizden ayrılarak bugünkü konumunu almıştır. Antik çağda bir liman kenti olan Herakleia, bu morfolojik değişim sonucunda önemini yitirmiş ve terkedilmiştir. Bölgenin temelini Menderes Masifinin gnays-şist-mermer türü metamorfik kayaçlar oluşturmaktadır. Suyu tuzlu olan göl, aynı zamanda yılan balığı ile ünlü ve bir kuş cennetidir. Bölge koruma altına alınmış DOĞA PARKI statüsündedir. Kuzeyinde yer alan Beşparmak Dağı zirvelerine doğru ilkel mağara resimleri bulunmaktadır. Yağış rejimine bağlı olarak göl seviyesi zaman zaman düşmekte, kapalı olan havzada toplu balık ölümleri gerçekleşmektedir. Bunu önlemek amacı ile DSİ tarafından geliştirilen Şime savak modeli ile Menderes Irmağının suları zaman zaman göle verilmekte ve ekolojik denge bu yolla sağlanmaya çalışılmaktadır.

6- DİLEK YARIMADASI - BÜYÜK MENDERES DELTASI

İLİ: AYDIN

İLÇESİ: SÖKE

ÖNEREN: Koray Ç.ÖNALAN

Büyük Menderes Irmağının Ege Denizine açıldığı bölüm antik çağda Karina olarak adlandırılmaktadır. Temelini, metavolkanit, şist ve mermer türü kayaların oluşturduğu Dilek Yarımadası, eski yerleşim merkezleri (Doğanbey) ve bölgeye gelen göçmen kuşların varlığı ile JEOSİT ve JEOLJİK MİRAS olarak değerlendirilmiştir. Bölge, 2006 yılında yapılan Koruma İmar Planı ile Doğa Parkı ilan edilmiş ve koruma altına alınmıştır.

7- ESENDERE (KARABURUN) MEMELİ FOSİL LOKALİTESİ

İLİ: İZMİR

İLÇESİ: KARABURUN-ESENDERE

ÖNEREN: Prof. Dr. Tanju KAYA

Esendere omurgalı faunası, Karaburun'un 5 km güneyinde Burundibi Mevkii'de yer alır. Karaburun Yarımadası'ndaki Neojen yalı tortullar daha önceki araştırmacılar tarafından ayırtlanmamıştır. İlk kez bulunmuş olan bu memeli faunası Karaburun'da Geç Miyosen yaşlı birimlerinin varlığını yansıtır. Yunanistan'da yeralan yaşlı memeli faunaları (Pikermi ve Sisam Adası faunaları) koruma altındadır. Memeli faunası hakkında bilgiler Mordoğan'da bulunan Turizm İnfomasyon Merkezi'nde sergilenmektedir.

8- TURGUTLU-URGANLI KAPLICALARI ve ÇEVRESİNDEKİ TRAVERTENLER

İLİ: MANİSA

İLÇESİ: TURGUTLU

ÖNEREN: Prof. Dr. Gültekin TARCAN

Pamukkale sıcak suları ve travertenleri kadar yaygın olmasa da, tanınmasa da kendi çevresinde çok özgün güzel jeolojik yapılar içeren bu alandaki travertenler günümüzde maalesef bazı çevreler tarafından mermer olarak işletilmek istenmektedir. Bu travertenlerin mermer olarak işletilmesi doğal miras niteliğindeki travertenlerin yok olmasına yol açabileceği gibi, alandaki jeotermal sisteminde beslenmesini olumsuz yönde etkileyerek sıcak su kaynaklarının kurummasına yol açabilecektir. Bu travertenlerin (yaklaşık 500 m. güneyinde bulunan Asar Tepe'de) Lidyalılardan kalma tarihi kalıntıların bulunması da yörenin küçük bir düzenleme ve tanıtımla turizme açılması olasılığının yüksekliği ve İzmir-Ankara karayolunda Turgutlu üzerinden Ankara'ya doğru giderken Akçapınar Köyü'nden sola (kuzeye) sapılarak yaklaşık 10 km kadar sonra ulaşılacak kadar yakın olması (Cambazlı Köyü içine kadar asfalt yolun olması) alanın diğer pozitif yönlerini oluşturmaktadır .

9- EFES HARBELERİ ve ANTİK MERMER OCAKLARI

İLİ: İZMİR

İLÇESİ: SELÇUK

ÖNEREN: Prof.Dr. Faruk ÇALAPKULU

Ülkemizin ve bölgenin en önemli tarihi değeri olan Efes Antik kenti, tarihsel önemi kadar, kent içerisindeki mermer yapıların varlığı ile de ilgi çekicidir. Tarihsel kayıtlar, Efes antik kentindeki yapı taşlarını, Seferihisar tarafından ve çoğunlukla da antik kent civarındaki mermer ocaklarından taşındığını anlatmaktadır. Selçuk ilçesinin kuzeyinde Tire yolu üzerinde yer alan bir çok mermer ocağında eski döneme ait keski izleri hala varlığını korumaktadır. Ayrıca, bu ocaklardan üretilen taşlardan arta kalan pasa yığınlarını oluşturduğu devasa tepeler ilgi çekicidir. Ancak, bu ocaklarla ilgili hiç bir koruma önlemi bulunmamakta, ocak yakınlarında bilinçsizce açılan aynalar yolu ile bu kalıntılar yok edilmektedir. Bölge JEOLJİK MİRAS olarak değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Kültürel jeosit-jeosit ve jeolojik miras kavramları ülkemizde henüz kurumsal bir kimliğe kavuşmamıştır. Konu ile ilgili JEOLJİK MİRASI KORUMA DERNEĞİ dışında bir örgüt bulunmamaktadır. Araştırmalar çoğunlukla üniversite öğretim üyelerinin yaptıkları saha çalışmaları sırasında elde ettikleri verilerin ötesine geçmemektedir. Bu nedenle, jeosit alanlar keşfedildikleri anda çoğunlukla yok olmaya yüz tutmuş durumda bulunmaktadır.

İzmir, yakın çevresi ile birlikte eski uygarlıkların merkezi durumunda olması nedeni ile ciddi bir potansiyele sahiptir. Keşfedilenler veya envantere yer alanlar, mevcutların çok az bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna göre;

- 1- Devlet içerisinde özellikle bu konu ile ilgili bir birimin kurulmasına ivedilikle gereksinim duyulmaktadır.
- 2- Konunun jeoloji bilimi ile direkt ilgisi nedeni ile, Fakülte bölümleri içerisinde öğrenci-öğretim üyesi işbirliği ile “jeolojik miras kulüpleri” oluşturulmalıdır.
- 3- Jeoloji Mühendisleri Odası-Üniversite-Kamu kurumu-Jemirko işbirliğinde konu ile ilgili çalıştay ve sempozyumlar düzenlenmelidir.
- 4- JEOMİRKO örgüt yapısı genişletilerek ülke çapında yaygın bir yapıya kavuşturulmalıdır.
- 5- Jeolojik miras-jeosit alanları konusunda orta öğretim kurumları bazında eğitim ve görsel sunum çalışmaları ile genç kuşağın konuya duyarlılığı artırılmalıdır.

KAYNAK

www.jemirko.org.tr